

מי ומתי נתן לנו את השבת

מים ראשונים: האם יש מצווה המייחדת ומיוחדת יותר מהשבת, שהיא עדות כפולה לבריאת העולם וליציאת מצרים כאחד? לידת עולם ולידת עם! אך עדיין נשאלת השאלה: היכן ומתי וע"י מי נקבעה השבת כיום מנוחה שבועי, יום של שבתה מכל מלאכה, יום של "זכור" ושל "שמור"?

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־לְהוֹ הַיּוֹם כִּי שֶׁבֶת הַיּוֹם לַה' הַיּוֹם לֹא תַמְצָאֶהוּ בַשָּׂדֶה: שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקַטְהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבֶת לֹא יִהְיֶה בּוֹ: ... רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לַחֵם יּוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אֶל יְצֵא אִישׁ מִמָּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי: וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי: (שמות טז כה-ל, פרשת בשלח).¹

שמות רבה כה יא-ב, פרשת בשלח – השבת אות פרטי לעם ישראל

"ראו כי ה' נתן לכם את השבת", לא היה צריך לומר אלא: "דעו". מהו "ראו"? אלא כך אמר להם הקב"ה: אם יבואו אומות העולם ויאמרו לכם: למה אתם עושים את יום השבת ביום השביעי?² אָמְרוּ לָהֶם: רְאוּ שְׂאֵין הַמֶּן יוֹרֵד בַּשַּׁבָּת.³ ומהו "נתן לכם השבת"? לכם נְתַנָּה ולא לאומות העולם. מכאן אמרו אם יבואו מבני נח וישמרו את השבת, לא דיים שאין מקבלים שכר, שנאמר: "ויום ולילה לא ישבותו" (בראשית ח כב) ... וכן הוא אומר: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" (שמות לא יז); משל למלך יושב ומטרונה יושבת כנגדו, העובר ביניהם חייב מיתה.⁴

אמר ר' לוי: אם משמרים ישראל את השבת כראוי אפילו יום אחד, בן דוד בא. למה? שהיא שקולה כנגד כל המצוות.⁵

וַיִּבְאוּ מִרְתָּה וְלֹא יָכְלוּ לְשַׁתֵּת מִיַּם מִמֶּנָּה ... וַיֹּרֶהוּ ה' עַץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֶׁם שָׁם לֹו חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֶׁם נִסָּהוּ: וַיֹּאמֶר אִם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֵׁר בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה וְהִאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקֵּי וְכוּ': (שמות טו כג-כו).⁶

¹ התשובה לשאלה בה פתחנו היא פשוטה: השבת ניתנה לבני ישראל עם ירידת המן הוא 'לחם משמים' במדבר. ובאמת, אם נחפש את המילה "שבת" מתחילת התורה, כאן בירידת המן היא נזכרת לראשונה (ראה ה' טעם המן). ובפרשה הבאה בעשרת הדברות: "זכור את יום השבת לקדשו", ובהמשך ספר שמות בקשר לציויי על המשכן (פעמיים) ובספר ויקרא פרק כג (פרשת המועדות), במדבר פרק טו (המקושש) ופרק כח (שוב המועדות), ודברים פרק ה (דברות ואתחנן) – כל אלה נראה בפירוט נוסף להלן (הערה 18). עד שנגיע לשם, שים לב לכינוי השבת "היום השביעי". יש כאן קשר ברור עם השבת של בריאת העולם שם היא מכונה "היום השביעי" (אין "שבת" בספר בראשית כפי שאמרנו וכפי שנראה להלן).

² א.א. הלוי מסביר שאומות העולם, קרי היוונים איתם התמודדו חז"ל, לא מקבלים מועד שאיננו קשור בטבע. ראש חודש, חגים התלויים בעונות השנה, בהתארכות היום והלילה – כן. אבל יום שנובע רק מספירה של המספר שבע ללא כל קשר לתופעת טבע כלשהיא? היוונים והרומיים גם לא הבינו מה בכלל פשר של יום מנוחה שבועי. הם לעגו לרעיון וחשבו שהוא בזבז כלכלי.

³ התשובה לאומות העולם שהקב"ה לימד את בני ישראל להשיב ("דע מה שתשיב", ראו=דעו), היא שיש עוגן לשבת בטבע. ההוכחה היא מהמן שלא ירד בשבת ואפשר גם להוסיף שירד כפול ביום שישי. האם ירידת המן היא שתשכנע את הגויים שמן הסתם לא ראו ולא שמעו על המן? האם זו מה שמכונה 'תשובה למינים' ובאמת, האם יש תשובה יהודית-פנימית טובה יותר? (ראה דברינו [לא לה דחית בקנה לנו מה אתה משיב](#) בפרשת חוקת). על כך נרחיב בהמשך, אבל צריך להודות שתשובה זו יסודה במקרא. מתאימה השבת שתיתן לעם שיצא לחירות (וזה עתה ניצל מפרעה בנס ים סוף) ויכול לנהוג שבת כבן חורין. ובחירה התורה לחבר חירות זו דווקא כאשר ניתן לעם לחם משמים, בשעה שאינו עובד למחייט ולשירדותו בששת ימי המעשה.

⁴ בין כך ובין כך, הפכה השבת לאות וסמל לקשר האינטימי שבין הקב"ה לעם ישראל, ברוח הפסוק במשלי ה יז: "יְהִי לְךָ לְבַדָּךְ וְאֵין לְזָרִים אֲתָךְ" (ראו שמות רבה טו כג הדרשה על החודש הזה לכם, תנחומא תרומה ט על ההפרדה של יעקב מעשו ועוד). שאר האנושות, שמכונים כאן "אומות העולם" ו"בני נח" ובנוסחאות מצונזרות "עובדי כוכבים", מצווים לעבוד ללא הרף (הוא דורש "לא ישבותו" על בני האדם ולא על עונות השנה כפשט הפסוק). השבת היא 'משהו פרטי' ואינטימי בין הקב"ה וכנסת ישראל ואין לה שום סממן אוניברסלי, כפי שניתן לצפות מהבריאה. אולי זו תגובה חריפה לקנתור של אומות העולם: "למה אתם עושים את יום השבת". נראה שיש הרבה מה לדון בשבת כערך פריקולורי או אוניברסלי, אך נעצור כאן. מדרש זה מחזק את פשט הפסוקים ואת התשובה לשאלתנו: מי נתן לנו את השבת, היכן ומתי? הקב"ה בעת יציאת מצרים ובהקשר לנס של המן. אז מה יש עוד לדון בנושא? (האם כאן נגמור את הדף?) האם יש אפשרות שהשבת בכ"ז ניתנה עוד קודם? הרי מבריאת העולם היא חצובה.

⁵ גלשו לדרשה הסמוכה בסימן יב ממנה ניתן ללמוד שבני ישראל לא הקפידו לאורך זמן לשמור על מתנת השבת, כפי שגם מצאנו בגביאים, כגון ישעיהו נח יג: "אִם תִּשְׁבֹּב מִשְׁבֶּת רְגַלְךָ וְכוּ", שם נו ב: "שומר שבת מחלל" וירמיהו יז כב: "וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשֶּׁבֶת וְכָל מְלֶאכֶה לֹא תַעֲשׂוּ וְקַדְשִׁתֶּם אֶת יוֹם הַשֶּׁבֶת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם". וכבר אמר ר' יוסי ברבי חנינא בדברים רבה ג א שרק בפעם הראשונה שניתנה השבת לישראל שמרו עליה כראוי. האם הקשר של השבת עם נס המן היה בעוכריה? שמירת השבת שוב כהלכתה נקשרת עם מוטיב המשיח, וגם זה נושא לדון בו בנפרד. נמשיך בנושא שלנו.

⁶ פרק לפני פרשת המן מתארת התורה את הגעת בני ישראל למרה, שם הומתקו להם המים (מחלקי המים המקורי) ושם ניתנו להם "חוק ומשפט". נושא לו הקדשנו את הדף [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו. מהו "חוק ומשפט זה? אבן עזרא ורשב"ם לא מפרטים, רק מדברים באופן כללי על השמיעה בקול ה', "לייסר אותם וללמדם". רמב"ן מבאר: "לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים,

מסכת סנהדרין דף נו ע"ב – מצוות מרה ממשיות את שבע מצוות בני נח וגם מוסיפות

והתניא: עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן: דינין ושבת וכיבוד אב ואם.⁷ דינין – דכתיב: "שם שם לו חוק ומשפט". שבת וכיבוד אב ואם – דכתיב: "כאשר צוך ה' אלהיך" (דברים ה יב, טז), ואמר רב יהודה: "כאשר צוך" – במרה.⁸

שמות רבה א כח – שבת בשעבוד מצרים

"וירא בסבלותם" – ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת! ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.⁹

הושענא שאומרים בשבת המועד סוכות אחרי הפיוט "אום נצורה"

כהושעת גוי מצוין מקווים חופש, דעה כווננו לבור שביעי לנופש, כן הושענא.¹⁰

הוצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר". ורבי בחיי בן אשר שהולך בעקבותיו מוסיף גם: "שלמדו הקב"ה חכמת הצמחים וכוחות שבהם בסגולותם ובטבעם" – פעולת המתקת המים. אבל למדרש ולרש"י יש דעה אחרת.

⁷ וברש"י על הפסוק: "שבת פרה אדומה ודינים", ראה פרשני רש"י שמביאים את מקורותיו. ורש"י בסוף פרשת משפטים (שמות כד ג) מוסיף גם כבוד אב ואם, עפ"י הגמרא בסנהדרין שלהלן וכמו שהוא מפרש גם בפרשת ואתחנן על הפסוק בדברים ה יב: "כאשר ציווך". (אזכור זה של רש"י את מצוות מרה בפרשת משפטים קשור למחלוקת רש"י ורמב"ן ביחס למיקומו של פרק כד בספר שמות סוף פרשת משפטים. ראה דברינו [אימתי אמרו נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים). ובמכילתא על הפסוק בפרשתנו יש דעות המוסיפות: עריות ודיני קנסות וחבלות. ראו פירוש תוספות ד"ה "עשר מצוות" בגמרא סנהדרין שם ששואל מה עם ברית מילה וגיד הנשה. (ואם כך, אפשר לשאול גם על מצוות פרו ורבו וכן כל המצוות שבפרשת בא: פסח, תפילין, פטר רחם).

⁸ אם התורה נוקטת בעשרת הדברות בלשון "כאשר צוך", משמע שהיו ציוויים שקדמו למעמד הר סיני. ואיפה הם היו? במרה. ראה רש"י שם בפסוק יב: "כאשר צוך – קודם מתן תורה במרה" (שבת) ובפסוק טו (כיבוד אב ואם). אבל פסוקים אלה נאמרו בדברות של ספר דברים פרשת ואתחנן ובפשטות הכוונה ב"כאשר צוך" שם הוא לדברות של ספר שמות פרשת יתרו. כך מפרשים רשב"ם, אבן עזרא ורמב"ן שמוסיף וטוען "כי בכל ספר משנה תורה משה ידבר כמפי הגבורה". ראה דבריו במלואם בפירושו לדברים פרק ה פסוק יא. אבל חז"ל והמדרשים ממקמים את "כאשר צוך" שבשבת וכיבוד אב ואם שבדברות ואתחנן, לא על דברות יתרו כי אם על המצוות שנצטוו במרה "כאשר צוך" – במרה. כבר הארכנו לדון בנושא מתן השבת במרה כן או לא בדברינו [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו ולא נאריך כאן שוב. נזכיר רק את הפשרה שמציע ספר אור זרוע ח"ב – הלכות ערב שבת סימן א: "ובאו למשה ואמרו לו: מה היום מיומים? ונזכר שנצטווה על השבת ויאמר אליהם: הוא אשר דבר ה' שבת שבתון. ומיכן יש ללמוד ששכח לומר להם שבת כאשר נצטווה במרה". במן נזכר משה שכבר נצטוו בני ישראל על השבת במרה! ובספר אבודרהם מעריב של שבת יש הבחנה מעניינת בין המועדים שעליהם נצטוו לאחר מתן תורה ובין שבת שעליה נצטוו לפני מתן תורה: "ואמרו חז"ל שבת ודינין במרה אפקוד. ועדיין לא בחר בהם הקב"ה עד שנתן להם התורה אבל כשנצטוו על ימים טובים כבר נתן להם התורה ובחר בהם ולכך אין אומרים בשבת אשר בחר בנר". השבת לא קשורה ב"אתה בחרתנו". השבת היא אוניברסלית ויסודה בבריאת העולם. אבל יש לשבת קשר מיוחד לעם ישראל וצריך עליה ציווי – ציווי שניתן במרה וחזר ונשנה במן וחזר וקיבל תוקף סופי בעשרת הדברות (שנשנו בערבנות מואב). לא בכדי נזכרת הסיבה של יציאת מצרים בעשרת הדברות של ספר דברים דווקא!

⁹ לפי מדרש זה, מקור השבת הוא בשעבוד מצרים, עוד לפני מרה והמן! משה היוצא כנסיד מצרי לראות בסבל אחיו, מתקן לבני ישראל שבת בעיצומו של השעבוד, ברשותו והסכמתו של פרעה! ראה דברינו [ויצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) בפרשת שמות. הרחבה של המדרש לעיל מצויה בבראשית רבתי פרשת בראשית, שיועד גם לציין את תאריך האירוע: "ומנין שקדמה שבת ליציאת מצרים עשרים שנה? שנאמר: ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם (שמות ב יא). מה ראה? ראה להם תקנה לשעבודם כדי שינפשו ופרש להם הלכות שבת לנוח ולהינפש. כיצד עשה? נכנס אצל פרעה, אמר לו: אני רואה מלאכת שלך עתידה להיבטל. א"ל המלך: כיצד? א"ל: לפי שאין קצבה לעבודתם. ולא עוד, אלא שעושיך הנער כבחור והבחור כזקן ואין להם ריוח במלאכתם. אם יהיה עבד לאדם שאין לו קצבה במלאכתו, אינו מת? א"ל: הן. א"ל משה: אלו עבדיך, אם אין אתה נותן להם ריוח במלאכתם הם מתים. א"ל פרעה: כבר מניתך על מלאכת שלי, לך עשה להם כשאתה רואה. הלך משה רואה לו אצל ישראל וישב וחשב מששת ימי בראשית אימתי יהיה שבת והתקין את השבת. ואמר לנוגשים: כל ימי המלך שיהא ריוח במלאכתן יום אחד בשבוע. יעשו מלאכה ו' ימים וינוחו בשבת. ומנין שבמצרים נתן להם את השבת? שנאמר: כי ה' נתן לכם השבת (שמות טז כט). נותן אין כתיב כאן, אלא כבר נתן לכם במצרים". אז אולי כשאנחנו אומרים בקידוש על השבת שהיא "זכר ליציאת מצרים" יש לאמירה זו טעם ופירוש חדש, שכבר במצרים הייתה לנו שבת (בזכות משה ופרעה)?

¹⁰ נתינת השבת נזכרת בפיוטי הושענא של שבת, על בסיס המדרשים הנ"ל, אך תוך התעלמות מפרעה (וממשה?). נוסף כאן גם פרט מעניין: איך ידעו לכוון את "היום השביעי"? ראה גמרא שבת סט ע"ב על מי שהיה הולך במדבר ואיבד את חשבון ימי השבוע כיצד הוא עושה שבת: האם הוא סופר שישה ימים ועושה שבת (כמו ימי הבריאה), או עושה מיד שבת ואחריה מתחיל לספור שישה ימים (כפי שעשה אדם הראשון שנברא ביום שישי). נראה שהפייטן רוצה להדגיש שבני ישראל במצרים כונו את היום, היינו זכו לכוון ליום השביעי של הבריאה, אם בשל מסורת שהשתמרה בידם, אם בשל רוח הקודש שזכו לה, אם משום שמשה ישב ועשה חשבון "מששת ימי בראשית" מהו סדר השבוע ואיזה יום הוא: ראשון, שני וכו' עד יום השבת (אולי בעזרת אצטגניני מצרים?). לשון רבים בפיוט: "דעה כווננו" מן הסתם כוללת את משה. אך ראה הצעת הפרשן ר' חיים פלטיאל (צרפת-גרמניה מאה 13 תלמיד-חבר של מהר"ם מרוטנבורג) שמות א יא שהדבר נעשה עפ"י הגורל: "פתום. מדרש: למה נקרא שמה פיתום? לפי שמפתם פיתומים, פירוש לשון שברים. שכל מה שהיו ישראל בונים, מיד נופלת שברים. א"ל פרעה: מאי האי שאין הבניין יכול לעמוד? א"ל משה רבנו ע"ה: אין לך אומה שאין לו יום מנוחה בשבוע, וישראל עובדים כל ימי השבוע! א"ל פרעה: אני נותן לך יום אחד בשבוע למנוחה, לך והטל גורלות. ונפל הגורל על יום השבת. וזהו שאמר משה: ישמח משה במתנת חלקו. וזהו שבת שנתן לו פרעה לנוח בו ישראל, כדכתיב: וזכרת את יום צאתך מארץ מצרים, וכתוב בתריה: על כן צוך "אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה טו) ויקדשהו, כלומר מיום שהיית במצרים נתן לך השבת". לעיל ראינו ש"כאשר צוך" במצוות השבת בדברות של פרשת ואתחנן מיוחס ע"י הפרשנים לציווי של עשרת הדברות בפרשת יתרו, והמדרשים – למצוות שניתנו במרה. בא מדרש זה ואומר: הכוונה לא לזה ולא לזה, אלא למתן השבת במצרים ע"י פרעה באמצעות משה! "כאשר צוך" – כמו שכבר קיימת במצרים.

שמות רבה ה יח – שבת בטלה במצרים

מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלך, לפי שהיו נוהגין בשבת. אמר להן פרעה: "תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו וגו' " - אל יהו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת.¹¹

בראשית רבה עט ו – יעקב שמר את השבת

"ויחן את פני העיר" (בראשית לג יח) - נכנס בערב שבת עם דמדומי חמה וקבע תחומים מבעוד יום. זאת אומרת ששמר יעקב את השבת קודם שתינתן.¹²

בראשית רבה יא ו פרשת בראשית – מה עם אברהם?

ר יוחנן בשם ר' יוסי בן חלפתא אמר: אברהם שאין כתוב בו שמירת שבת ירש את העולם במידה, שנאמר: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו' " (בראשית יג ז), אבל יעקב שכתוב בו שמירת שבת, שנאמר: "ויחן את פני העיר" (שם לג יח) - נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום,¹³ ירש את העולם שלא במידה, שנאמר: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (שם כח יד).¹⁴

במדבר רבה יד ב, פרשת נשא – יוסף מצטרף

דבר אחר: "מִי הֶקְדַּמְנִי וְאֶשְׁלַם וכו' " (איוב מא ג)¹⁵ - מדבר ביוסף הצדיק שהוא הקדים ושימר את השבת עד שלא נתנה: "וטבוח טבח והכין" (בראשית מג טז). אמר ר' יוחנן: ערב שבת היה, ואין "הכין" אלא לְשֵׁבֶת, שנאמר: "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביא" (שמות טז ה).¹⁶

¹¹ פרעה נוכח שבני ישראל 'לוקחים ברצינות' את יום המנוחה הפיסית והיא גורמת למחשבות של חופש ועיסוק בעולמות אחרים, לפיכך הוא מבטל את השבת שנתן. כך נראה לחבר בין שני המדרשים, מה שחוזר ונותן תוקף לשבת של המן הנזכרת ראשונה במקרא. שבת שניתנה ע"י פרעה על מנת שעבדיו לא ימותו ויחזרו לעבודת הפרך ביום ראשון רעננים יותר, איננה שבת. שבת של חשבון 'הספק שבועי' חומרי איננה שבת של הבריאה. השבת האמתית תיתכן רק בעקבות היציאה לחירות. ראה ספר בני יששכר (ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב, מאה 18, מתלמידי ה'חזוה' מלובלין) מאמרי חודש סיון מאמר ב מסביר, על בסיס מדרשים אלה, שלפיכך אומרים בתפילה: ישמח משה במתנת חלקו: "והנה אמרו רז"ל בפסוק ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם [שמות ב יא], אשר משה ביקש מפרעה שיתן להם יום אחד למנוחה, והנה בירר משה להם את יום השבת [שמו"ר א כח], והנה כשיצאו ממצרים ונתן להם הש"י את השבת שמח משה, וזהו שאומרים ישמח משה במתנת חלקו". שמחת משה הייתה על השבת של המן במדבר, לא על זו 'הסוציאליסטית' שהצליח להוציא מפרעה במצרים שבכל מקרה הייתה זמנית ומסיבות חומריות-כלכליות.

¹² מדרש בראשית רבה הולך עוד יותר אחורה ונותן את הקרדיט ליעקב אבינו בחזרתו לארץ מחרן. הוא מנסה להשלים את החסר במקרא – את אי אזכור השבת לאורך כל ספר בראשית ובפרט חסרונה של השבת אצל האבות, הם שעפ"י חז"ל קיימו את כל התורה כולה (דברינו בפרשת תולדות). אם נצרף מדרש זה לשניים הקודמים נקבל את הסיפור הבא: יעקב החוזר מגלות "ארמי אובד אבי", שעפ"י דרשות רבות היא הגלות 'המכילה' לגלות מצרים וחלק ממנה (ראה הגדת פסח ודברינו ארמי אובד אבי בפרשת כי תבא), מתקין את השבת כחלק מהתיישבותו בארץ. ראה דברינו ויחן את פני העיר בפרשת וישלח. הירידה למצרים מחקה את השבת של יעקב שהרי עבד איננו אדון לזמנו. בעיצומו של השעבוד נכנס לתמונה משה, ממשיך דרכם של האבות, ומתקן לאחיו בסבלותם, את השבת כיום מנוחה. פרעה מסכים מסיבותיו הוא, אך מבחינת משה וההשגחה זה צעד ראשון לקראת הגאולה. העבדים יטעמו טעמה של חירות בתוך השעבוד ויזכרו אותה לדורות כחלק מהציווי הכללי של זכירת יציאת מצרים. אלא שתיקון זה לא החזיק מעמד וההמשך הוא כפי שתיארנו בהערות השוליים לעיל. קבלנו איפוא שלוש 'נתינות' או ניסיונות לחוקק שבת ולהנהיגה כיום של קדושה ומנוחה. ולא נותר אלא לשוב ולתהות מדוע לא ציוותה על כך התורה מיד לאחר בריאת העולם.

¹³ המדרש בונה על המדרש הקודם כאילו כתוב בתורה שיעקב קבע תחומי שבת. הדרשה הופכת לחלק מ-"שנאמר".
¹⁴ מה עם אברהם ושבת? שאלנו. התשובה היא שאברהם לא שמר שבת ולפיכך הובטחה לו נחלה קטנה מזו של יעקב. ראה מקבילה (מקור?) בגמרא שבת ק"ח ע"א: "אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר: אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך וגו'". לא כאברהם שכתוב בו: קום התהלך בארץ לארכה וגו', ולא כיצחק שכתוב בו: כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב שכתוב בו: ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה". מה שהגמרא אומרת בצורה עקיפה, אומר מדרש בראשית רבה באופן ברור: אברהם לא שמר שבת (שאלם היה שומר, מדוע נחלתו קטנה מזו של יעקב?). ממקורות אלה שאב הפייטן של "מה ידידות מנוחתך" את המילים: "נְחַלְתָּ יַעֲקֹב יִירָשׁ בְּלִי מִצְרַיִם נְחַלְתָּ". אבל לא כולם מסכימים. ראה גמרא יומא כ ע"ב: "קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר תורת - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה" (כך גם בבראשית רבה צה ג, תנחומא לך לך א, ורש"י בראשית כו ה שאברהם שמר שבות בשבת). ומי ששומר על איסור הכנה מיום טוב לשבת, מן הסתם גם שומר על שבת. ראה גם אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ילמדנו עמוד 223 שמנסה להוכיח שאברהם שמר שבת בקל וחומר ממילה: "משל לשתי מטרונות שלא היה העם יודע להפריש איזה מהם גדולה מחברתה. כיון שהעביר אחת לפני חברתה, ידעו הכל שאותה שעברה לפני חברתה היא הקטנה. כך, השבת כיון שנדחית מפני המילה אנו יודעים שהמילה גדולה מן השבת, וכן אברהם לא הניח מצוה שלא עשאה, שנאמר עקב אשר שמע אברהם וגו' ". אך כל אלה דרשות נאות שאין בכוחן לשנות את פשט המקרא. ואם כבר מזכירים את מצוות הכנה לשבת, מקורה הוא בפרשתנו, בשבת שניתנה עם פרשת המן, ככתוב בשמות טז ה: "וְהָיָה בְיוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנֵהוּ עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם".

¹⁵ מתבקש להוסיף את המילה "לו" ולקרוא את הפסוק: "ואשלם לו", כמו שמשמע מהפסוק הסמוך שם "לו אחריש בדי". ראה במדרש שם "הקדימני" הראשון הוא אברהם, ומשם הדרשה ממשיכה ליוסף.

¹⁶ כך גם בבראשית רבה צב ד: "ואין הכן אלא שבת ... הדא אמרה ששמר יוסף את השבת קודם שלא תנתן". אם לא אברהם (ויצחק) "אחורה", אז הנה יוסף "קדימה" לחיזוק השבת בספר בראשית, ולדרשן מספיק היקש ההכנה שנזכרת הן כאשר יוסף מארח את אחיו בפגישתם השנייה: "וּטְבַח טְבַח וְהָכֵן כִּי אֲתִי יֵאָכְלוּ הָאֲנָשִׁים בְּצִהְיֵיהֶם" (בראשית מג טז), עם ההכנה של ירידת המן בשמות טז

אמר הקב"ה: יוסף, אתה שמרת את השבת עד שלא ניתנה התורה, חייך שאני משלם לך בנדך שיהא מקריב קרבנו בשבת מה שאין יחיד מקריב ועלי לקבל קרבנו ברצון. ... ומנין שכן הוא? ממה שאמור בענין: "ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגוי" ¹⁷.

בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוקים א-ג – "היום השביעי" של הבריאה

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: ¹⁸

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק יח – שבת של אדם הראשון

בשבעה שעות ביום נכנס אדם הראשון לן עדן... ובין השמשות בערב שבת גורש ויצא... בא יום השבת ונעשה סניגור לאדם הראשון, אמר לפניו: ¹⁹ רבון כל העולמים, כל ימי המעשה לא נהרג הרג בעולם ואתה מתחיל ממני? זו היא קדושתו זו היא ברכתו, שנאמר: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו". ובזכות יום שבת ניצל אדם מדינה של גיהנם. וראה אדם כוחה של שבת, אמר: לא חנם ברך הקב"ה וקדש את יום השבת. התחיל משורר ומזמר ליום השבת, ואמר: "מזמור שיר ליום השבת" - ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. ²⁰

בראשית רבה יא ח – עם ישראל הוא בו זוגה של השבת

למה בָּרְכוּ? ²¹ ר' ברכיה ור' דוסתאי אומרים: שאין לו בן זוג: אחד בשבת שני בשבת, שלישי רביעי, חמישי ערב שבת... תני ר' שמעון בן יוחי: אמרה שבת לפני הקב"ה: ריבון העולמים, לכולם יש בן זוג, ולי אין בן זוג, אתמהא! אמר לה הקב"ה: כנסת ישראל היא בן זוגך. וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקב"ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת: כנסת ישראל היא בן זוגך – "זכור את יום השבת לקדשו". ²²

ה: "וַהֲיָה בַיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהָכִינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיֵאוּ וכו'", על מנת לדרוש שיוסף שמר שבת במצרים! ואגב אורחא למדנו שיוסף אירח את אחיו בשבת. מעניין אם שרו שם את הפיוט: "נחלת יעקב יירש בלי מצרים נחלה". אולי שרו: בלי מצרים נחלה?

¹⁷ ובזכות יוסף ששמר שבת במצרים יבוא נשיא שבט אפרים שהוא מצאצאיו ויקריב את קרבנו "ביום השביעי" שהוא שבת. וזה מקרה מיוחד אם לא יחיד, שקרבן יחיד דוחה את השבת. ראה שבחנות מקדש שלמה נדחו הן שבת והן יום הכיפורים (בראשית רבה לה ג בדברינו היום השמיני במקרא).

¹⁸ הלכנו אחורה עד תחילת התורה בסיפור בריאת העולם שכלתה ושביתה ביום השביעי. בדרך, לא מצאנו (גם במדרש) שאישים כנח, שם ועבר, חנוך, מתושלח ועוד צדיקים מבאי בראשית קיימו את השבת. בפסוקים אלה מופיע השורש שב"ת, אבל לא שם העצם: שבת, שכאמור לא נזכרת בכל ספר בראשית רק "יום השביעי". חידוש המונח "שבת" הוא של ספר שמות שמתכתב עם ספר בראשית באזכור "היום השביעי" ובהפכת שב"ת מפועל לשם עצם. ספר שמות הוא ללא ספק ספר השבת שמעטר אותה גם בכינוי: "שבתון" (שמות טז כג). ובהמשך גם "שבת שבתון" (שמות לא טו). השבת חוזרת עוד שלוש פעמים (לפחות) בספר שמות, מלבד פרשת המן: בעשרת הדברות: "זכור את יום השבת לקדשו", בפרשת כי תשא, שמות לא: "אך את שבתתי תשמרו כי אות הוא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם: ... ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם וכו'", ובפרשת ויקהל, שמות לה: "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה' כל העשה בו מלאכה יומת". ראה דברינו שבת שבתון בפרשת ויקהל. מה עם שאר חומשי התורה? בספר ויקרא נזכרת השבת פעמיים בפרשת אמור: בפתיחה לפרשת המועדות, ויקרא כג ג: "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש כל מלאכה לא תעשו שבת הוא לה' בל מושבתים", ובמצוות לחם הפנים, ויקרא כד ח: "ביום השבת ביום השבת יערכו לפני ה' תמיד מאת בני ישראל ברית עולם". גם בספר במדבר נזכרת השבת פעמיים: בפרשת שלח לך בסיפור מקושה העצים, במדבר טו לב: "ויהי בני ישראל במדבר וימצאו איש מקשש עצים ביום השבת", ובקרבנות ומוספי המועדים בפרשת פנחס, במדבר כח ט: "וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים וכו'". ובכל ספר דברים נזכרת השבת רק בתיאור החוזר של עשרת הדברות בפרשת ואתחנן, דברים ה יב: "שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוה ה' אלהיך". וסיבת השבת שם כאמור היא יציאת מצרים ולא בריאת העולם.

¹⁹ השבת אמרה לקב"ה, דברה כסניגור של אדם הראשון.

²⁰ מדרשים אחרים (פסיקתא דרב כהנא למשל) מדגישים שאדם הראשון ניצל משום שאותה שבת הייתה גם א' בתשרי הוא ראש השנה (עפ"י השיטה שהעולם נברא בכ"ה באלול, ראה דברינו היום הרת עולם וכן מדרשים נאים לראש השנה), אבל מדרש זה וכן פסיקתא רבתי מו, מדרש תהלים צב ועוד, מדגישים את השבת הראשונה שהיא שהצילה את אדם הראשון. ראה גם הפיוט להושענא של שבת: "כהושעת אדם יציר כפיד לגוננה. בשבת קדש המצאתו כופר וחנונה. כן הושע נא". ובמדרש בראשית טז ה הכל בנחת ולא בהצלחה מהגירוש: "ויניחהו - נתן לו מצות שבת, כמה שאתה אומר: וינח ביום השביעי". ובמוצאי שבת כשגורש אדם הראשון, גילה לו הקב"ה את סוד האש (פסחים נד ע"א, בראשית רבה יא ב). ומדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - בראשית אות כא מוסיף גם את קין: "וישם י"י לקין אות. יש אומרים שבת נתן לפניו". האם מכל אלה נוכל להקדים את השבת לימי הבריאה עצמה? לשבת הבראשיתית הראשונה בעולם שכבר אדם הראשון קיים אותה (והיא קיימה אותו?). וגם לקין ניתנה!

²¹ הברכה שראינו גם במדרש הקודם: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות". כבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו מקדש ישראל והשבת בפרשת בראשית, שם הבאנו את מנהג בני ארץ ישראל לברך: "מקדש ישראל והשבת" שעומד כנגד מנהג בני בבל (מנהגנו שלנו) לברך: "מקדש השבת וישראל". כאן נביא רק הדרוש לעניינינו. עם ישראל הוא בן הזוג של השבת. בבריאתה נשאה השבת תלויה ועומדת עד שיבואו בני ישראל ויצטוו עליה ויציינו אותה. בלעדי עם ישראל, השבת חסרה. מדרש זה מניח את מלוא כובד המשקל על מעמד עשרת הדברות ובו הדיבר הרביעי: "זכור את יום השבת לקדשו". רק במעמד זה נמצא בן הזוג של השבת. מעבר להתנגשות המתבקשת עם נתינת השבת כבר בירידת המן (אפשר לפשר ולראות בשניהם אירוע מתמשך), האמירה העיקרית של מדרש זה היא בעימות או שמה בגישור בין ספר בראשית וספר שמות. בין

ישעיהו פרק נו פסוקים ב-23 - קריאה אל כל שומרי השבת

אֲשֶׁרִי אֲנוֹשׁ יַעֲשֶׂה זֹאת וְבֶן אָדָם יִחְזִיק בָּהּ שֹׁמֵר שֶׁבֶת מִחֻלּוֹ וְשֹׁמֵר יְדוֹ מַעֲשׂוֹת כָּל רָע: וְאֵל יֹאמֶר בֶּן הַנֶּכֶךְ הַנְּלוֹה אֶל ה' לֹאמֵר הֲבִדְלָהּ וְהִבְדִּילָנִי ה' מֵעַל עַמּוֹ וְאֵל יֹאמֶר הַסָּרִיס הֵן אֲנִי עֵץ יָבֵשׁ: כִּי כֹה אָמַר ה' לְסָרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת שֶׁבֶתוֹתַי וּבְחָרוּ בְּאֲשֶׁר חִפְצָתִי וּמְחֻזְּקִים בְּבְרִיתִי: וְנִתְּתִי לָהֶם בְּבִיתִי וּבְחֻמּוֹתַי יָד וְשֵׁם טוֹב מִבְּנֵי וּמִבְּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֲתֶנּוּ לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִפְרֹת: וּבְנֵי הַנֶּכֶךְ הַנְּלוֹים עַל ה' לְשָׁרְתוֹ וְלֹאֲהַבָּהּ אֶת שֵׁם ה' לְהִיּוֹת לוֹ לְעִבְדִּים כָּל שֹׁמֵר שֶׁבֶת מִחֻלּוֹ וּמְחֻזְּקִים בְּבְרִיתִי: וְהִבְיֵאתִים אֶל הַר קְדֹשִׁי וְשִׁמְחֵתִים בְּבֵית תְּפִלָּתִי עוֹלְתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים: ²⁴

ישעיהו פרק נח פסוק יג – תוכחה לישראל על השבת

אִם תִּשָּׁב מִשֶּׁבֶת רִגְלֶךָ עֲשׂוֹת חִפְצֶיךָ בְּיוֹם קְדֹשִׁי וְקִרְאתָ לְשֶׁבֶת עֲנֵג לְקְדוֹשׁ ה' מִכְבֵּד וְכִבְדָתוֹ מַעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חִפְצֶיךָ וְדָבַר דָּבָר: ²⁵

אחרית דבר – גלגולה של השבת

אם נשלב את כל מה שמובא לעיל ונמשיך את חיבור המדרשים שעשינו בהערות 11, 12 לעיל, נקבל את 'גלגולה של שבת' בסדר כרונולוגי בתחנות הבאות: ²⁶

1. שבת בראשית יסודה בבריאת העולם אבל לא זכתה לשם 'שבת' רק "היום השביעי" שהוא עוד חוליה בשרשרת ימי הבריאה. ²⁷
2. בשביל אדם הראשון הייתה השבת אירוע חד-פעמי של כפרה לאחר גורש מגן עדן. השבת נשארה 'מאחור' בגן עדן ואיננו שומעים עליה יותר אצל אדם הראשון או מי מצאצאיו, גם לא במדרשים. ²⁸

השבת הבראשיתית-הקוסמית ובין השבת האנושית שבני אדם קבלו עליהם ומצייתים לגדיה וחוקיה. בין: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מפלמלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" של ספר בראשית, ובין: "ראו כי ה' נתן לכם השבת", "ושמרו בני ישראל את השבת ויקדשהו", אבל השבת כציווי מעשי ולא כמושג קונספטואלי ניתנה לעם ישראל דווקא, ככתוב: "ראו כי ה' נתן לכם את השבת". "ושמרו בני ישראל את השבת ... לדורותם ברית עולם". האם 'חתונה' זו מצמצמת את השבת הבראשיתית-קוסמית? האם בציווי השבת בספר שמות חזרנו למדרש שמות רבה בו פתחנו שאין לאומות העולם שום חלק בשבת, שהם מצווים על: "יום ולילה לא ישבותו"? השבת היא: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" (לעולם ולעולמם), וכל העובר בין המלך למטרונה חייב מיתה?

²³ פסוקים מתוך הפטרת "דרשו ה' בהמצאו" – הפטרה שנקראת בימינו בתעניות ציבור, אבל נחשבת גם כהפטרת שבת תשובה. ראה דברינו [דרשו ה' בהמצאו](#) בשבת טובה.

²⁴ האם הנביא ישעיהו מחזיר את השבת למעמדה הבראשית האוניברסלי? האם פסוקים אלה חולקים על מדרש שמות רבה בו פתחנו? נראה שכן. וכך גם נדרש במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה ה על בסיס פסוקי ישעיהו הנ"ל: "שמה תאמרו כל מי שמשמר השבת מה שכר נוטל עליו? תלמוד לומר: אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיהו נו ב). הא למדנו שכל מי שמשמר את השבת מרוחק מן העבירה". כך גם במקבילה במכילתא דרשב"י ובמדרשים אחרים. אמנם, רוב פרשנים ומדרשים מפרשים את "בני הנכר" כאן שמדובר בגוי צדק שהצטרפו לעם ישראל כדון, אבל נראה שמפשט הפסוקים, בפרט מהשימוש במונח "אנוש" שהוא נכדו של אדם הראשון ומשמש שם כולל לבני אדם באשר הם, אפשר להבין גם אחרת. גם הפסוק: "כי ביתי בית תפילה ייקרא לכל העמים" מעיד על אפשרות זו. ראה גם התרגום לבני נכר בפסוקים אלה "בני עממיא". ראה גם אוצר מדרשים (אייזנשטיין) פסיקתא עמוד 488 שמביא מדרש המשווה את יציאת עם ישראל לחרות עם בריאת העולם, יום אחרי יום, ומסיים ביום השישי: "בששי דבר עם אדם בגן עדן, אף כאן דבר עם בני אברהם בהר סיני. בשביעי שבת כתיב שבת וינפש". אז אם לא עם כל בני אנוש, אזי לפחות עם כל בני אברהם "אב המון גויים", שדבר איתם על "וביום השביעי שבת וינפש" (ומחזיר את אברהם לתמונה). כך או כך, קריאה זו של ישעיהו, מזכירה קריאות כלל-אנושיות אחרות שלו כגון בפרק ב: "והיה גאֹרֶתִי הַיָּמִים נְכוֹן וְהִיא הָרַ בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂאָה מִגְּבְעוֹת וְנִהְרָוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם".

²⁵ ובלשון בוטה בהרבה בפרק א של ישעיהו (הפטרת שבת חזון): "לא תוסיפו הביא מנחת שְׂוֹא קִטְרֹת תוֹעֵבָה הִיא לִי חֹדֶשׁ וְשֶׁבֶת קְרָא מְקָרָא לֹא אוֹכַל אֲנִי וְעֲצָרָה". לאלה אפשר לצרף את דברי ירמיהו בחצי השני של פרק יז אשר קובל קשות על אי שמירת השבת: "כֹּה אָמַר ה' הַשְּׁמֵרוּ בְּנִפְשׁוֹתֵיכֶם וְאֵל תִּשְׂאוּ מִשָּׂא בְּיָוֶם הַשְּׁבֶת וְהַבְּאֵתָם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבְּתֵיכֶם בְּיָוֶם הַשְּׁבֶת וְכָל מִלְּאֲכָה לֹא תַעֲשׂוּ וְקִדְשֵׁתֶם אֶת יוֹם הַשְּׁבֶת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם: ... וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלַי לְקֹדֶשׁ אֶת יוֹם הַשְּׁבֶת וּלְבִלְתִּי שְׂאֵת מִשָּׂא וּבֹא בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם בְּיָוֶם הַשְּׁבֶת וְהַצַּתִּי אֵשׁ בְּשַׁעֲרֵיהָ וְאֶכְלָה אֶרְמֹנוֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא תִכְבְּרוּ". (ובבית שני יעמוד נחמיה ויגער בעם על חילול שבת, נחמיה פרקים י ויג). העמדת פסוקים אלה מישעיהו (ומירמיהו) מול אלה: גנות ישראל שמחללים את השבת מול הזמנה לבני הנכר השומרים שבת מחללו, היא ברורה לעין כל ואינה צריכה ראיות נוספות.

²⁶ בשילוב המדרשים והמקרא שהבאנו. הגלגול המקראי נטו מתואר בהערה 18 לעיל.

²⁷ ראה דברינו [שישה או שבעה ימי בראשית](#) בפרשת בראשית.

²⁸ אולי לכן מזוהה השבת עם 'העולם הבא' וגן עדן: "מעין עולם הבא יום שבת מנוחה". לקללת האדם אחרי הגירוש מגן עדן של עבודה אינסופית: "ארורה האדמה בעבורך ... בזעת אפִיךָ תאכל לחם", לא נלווית שום נחמה של יום מנוחה כלשהו.

3. היעדר השבת בולט עוד יותר בתקופת האבות שעפ"י חז"ל קיימו את התורה ושמרו "מצוותי חוקותי ותורותי" וציינו את כל המצוות שהאבות חידשו.²⁹ גם על רקע מצוות שניתנו לאבות במפורש במקרא כמו מצוות המילה.
4. הראשון לו מנסה המדרש לייחס קיום השבת הוא יעקב החוזר מחרן וקונה חלקת שדה בארץ, ואחריו יוסף במצרים.
5. אמירה ברורה של המדרש היא על משה שתיקן לעם העברי המשועבד שבת באישורו של פרעה (שבת השנייה במצרים, אחרי יוסף). המדרש מנסה ליצור את המפנה כבר בשעבוד מצרים אם כמבוא לגאולה (20 שנה קודם) אם כשבת אוניברסלית שאפילו אדם כפרעה מבין את חשיבותה (הכלכלית).
6. בני ישראל "משתעשעים במגילות" (חלומות לחירות?) בעקבות הקלת פרעה וזה מתחרט ומשנה דעתו. אבל התקדים של שבת בשעבוד מצרים נחקק לדורות ומצוטט לא מעט.³⁰
7. יציאה לחירות היא הזמן לתת את השבת לעם בני חורין, לפיכך אולי מבקש המדרש להקדים את השבת ולחבר אותה כבר למצוות שנתנו במרה: דינים וכיבוד אב ואם, "שם שם לו חוק ומשפט".
8. השבת נזכרת במקרא במפורש ולראשונה בפרשת ירדת המן, דווקא כאשר אין את ששת ימי המעשה. לאחר מכן מספר פעמים בספר שמות שהוא "ספר השבת". לאורך כל ספר בראשית רק "יום השביעי".
9. הגושפנקא הרשמית של השבת היא במעמד הר סיני: החתונה של השבת שמוצאת את בן זוגה הוא עם ישראל. השבת הפכה מקוסמית לאנושית וניתנת רק לעם הקטן, עם ישראל. גוי ששבת חייב מיתה!.
10. הקשר הכפול עם המשכן והמקדש: שבת דוחה את הקמתם – לא בונים בשבת, אבל עבודת המשכן והמקדש (הקרבת) דוחים את השבת.
11. באים הנביאים ירמיהו וישעיהו והופכים את התמונה: עם ישראל לא עומד כ"כ במשימה ואי לכך כל בני הנכר מוזמנים! אם אין זה להלכה, וודאי זה להיסטוריה שמוכיחה שכל האנושות קבלה על עצמה 'שבת' במובן של פרעה.
12. חז"ל חוזרים ומצמצמים את השבת לדבר פרטי ואינטימי עם ישראל "ואין לזרים אתך".
13. עמים ותרבויות רבים מאמצים לאורך ההיסטוריה את הקונספט של יום מנוחה שבועי, אבל בתאריך אחר. מאמצים את השבת של בריאת העולם, אבל לא את זו של יציאת מצרים.

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: השבת כערך כלל-אנושי אוניברסלי נדון גם בספרות העולם כללית. אברהם יהושע השל בספרו על השבת מציג את התיזה שבית המקדש הוא מקדש במרחב, ואילו השבת היא מקדש בזמן. וזו לדבריו המצאה ייחודית של המקרא. רוב חוקרי המקרא מסכימים עם כך. יש אמנם תפיסה בבליית עמומה של היום השביעי, אבל רחוקה מרעיון המנוחה בשבת.

²⁹ בדברינו [מצוות טרום סיני](#).

³⁰ עד שיש שמכוונים בכך שהשבת היא "זכר ליציאת מצרים". אם פרעה הרשע נתן את השבת, קל וחומר לכל אדם.